

⁴⁸ Тищенко О. Р. Українська дрібна пластика XIV—XVII століть. — Образотворче мистецтво, 1978, 3, рис. на с. 30.

⁴⁹ Покровский Н. В. Указ. соч., с. 28, табл. VIII, № 13; Некрасов А. И. Очерки декоративного искусства древней Руси. — М., 1924, рис. 79.

⁵⁰ Собрание Б. И. и К. Н. Ханенко, вып. 2, табл. XXIV, № 302—303.

⁵¹ Один з них знаходиться у приватній збірці в м. Києві, другий — в музеї ікон у Реклінга Узені (ФРГ).

⁵² Перетц В. Н. О некоторых основаниях для датировки древнерусского медного литья. — Л., 1933, раздел IX. Наші спостереження показали, що обробка зворотної сторони металевих ікон абразивом на Україні почалась в XVII ст., обробка напилком дещо пізніше.

⁵³ Приватна збірка, м. Львів.

⁵⁴ Руденко А. Д. Монетно-речовий склад з с. Пекарі. — Вісн. Київ. ун-ту. Сер. історії та права, № 8; Археологія та архівознавство, 1967, вип. 1, рис. 4, д, е, жс.

А. Р. ТИЩЕНКО

Мелкая пластика с изображениями Бориса и Глеба

Резюме

В отличие от других сюжетов мелкой пластики Южной Руси и Украины XI—XVII вв., образцы с изображениями Бориса и Глеба представляют особый интерес потому, что данные персонажи являются конкретными историческими личностями и их имена связаны с историей Киева.

В работе рассматриваются точки зрения нескольких авторов о развитии данного сюжета, даются их оценки. На основе анализа ряда произведений мелкой пластики делается попытка найти истоки иконографии, композиционных типов и пластических образов Бориса и Глеба, проследить процесс их развития с XI по XVII в.

При этом вводятся в научный обиход некоторые неопубликованные памятники с изображением Бориса и Глеба.

А. І. ГАНЖА

Поняття «археологічна культура» в працях В. В. Хвойки

Праці Вікентія Вячеславовича Хвойки¹, присвячені археології Середнього Придніпров'я, являють собою великий внесок в розвиток дореволюційної російської археології, особливо в галузі розробки її методології. Останньому питанню в науковій літературі не приділялось належної уваги, хоча саме вони, безперечно, мають велике значення для висвітлення процесу формування методологічних засад російської археології початку ХХ ст.

Початок розробки методологічної бази археології Росії було покладено на III Археологічному з'їзді (Київ, 1874 р.), зокрема виступами І. Є. Забеліна² та О. С. Уварова³, в яких підіймалися проблеми предмету і завдань археології, розуміння археологічної пам'ятки і визначення археологічного методу⁴. Наступний період в російській археології відзначався великими роботами по нагромадженню археологічних матеріалів. За способами вирішення дослідницьких проблем цей період може називатися класичним, бо основний наголос робився на речознавство, тобто опис і систематизацію конкретного археологічного матеріалу. На рубежі ХХ ст. розвивається еволюційний напрям в російській археології, для якого характерно вирішення перш за все завдань хронологічної класифікації археологічного матеріалу і спроба його історичного переосмислення в дусі концепції еволюціонізму⁵. Перша серйозна класифікація такого плану була створена на базі поховальних пам'яток причорноморських степів Д. Я. Самоквасовим в 1892 р.⁶, а найбільш відомим представником російського еволюціонізму

був В. А. Городцов⁷, який виклав свої концепції в двох лекційних курсах⁸. Одним з найвидатніших представників цього напрямку в дореволюційній археології був В. В. Хвойка.

Значним внеском В. В. Хвойки в практичну археологію Росії було виділення ним трипільської археологічної культури. Він звернув увагу на залишки грубої кераміки та житла типу землянок ще під час розкопок Кирилівської стоянки в Києві⁹. Окреме вивчення цих пам'яток вчений почав в 1897 р. розкопками біля сіл Трипілля, Верем'я та Жуківці, під час яких (поряд з землянками київського типу) був відкритий новий вид пам'яток, що належав до тієї ж культури і уявляв собою спорядження «... із різного роду опаленої глини ... різної величини та форми»¹⁰. Культура отримала назву трипільської. В. В. Хвойка досліджував ці пам'ятки протягом майже 12 років. Наслідком цієї роботи була загальна характеристика матеріалу трипільської культури, визначення її хронології та періодизації, а також місця в загальній схемі розвитку праслов'янського населення Середнього Придніпров'я. Ця схема була розроблена В. В. Хвойкою під назвою середньопридніпровської культури і в концентрованому вигляді викладена в його останній роботі¹¹. Запропонована стаття не має мети критичного аналізу або акцентування уваги на окремих практико-історичних аспектах концепції В. В. Хвойки. Нас цікавить інше питання: як в ній відобразилося уявлення вченого щодо «археологічної культури» — поняття, яке в той період ще тільки входило в науковий обіг російської археології.

Основною підвалиною в концепції В. В. Хвойки була теза про існування праслов'янської середньопридніпровської культури від часів пізнього палеоліту до доби історичних слов'ян. У цьому випадку зустрічаємося з варіантом, характерним для праць багатьох археологів Росії рубежу — початку ХХ ст., який можна назвати «вивченням культури всередині культури». В першому випадку слово «культура» вживається в своєму археологічному аспекті, в другому — в етноісторичному. Згідно з О. А. Спіциним, в археологічному аспекті вивчається «... одна и та же культура на различных ступенях жизни народа»¹², тобто в цьому аспекті культура являє собою характеристику певного періоду (ступеню) історичного розвитку певного народу. Вперше на практиці такий захід класифікації археологічних матеріалів був використаний О. А. Спіциним в його праці «Древности бассейнов рек Оки и Камы»¹³, де він намагався простежити на базі археологічних даних процес культурних змін на північному сході Росії, внаслідок чого були виділені культури типу Ананьївського і П'яноборського могильників.

Періодизація середньопридніпровської культури найбільш чітко відображає концепцію В. В. Хвойки, яка у концентрованому стані виглядає таким чином. В історії розвитку населення Середнього Придніпров'я вирізняються кілька періодів:

1 — епоха палеоліту (пізнього). Середнє Придніпров'я заселене расою — «...носительницей своеобразной культуры»¹⁴;

2 — епоха неоліту — енеоліту. Існування трипільської культури. «... Едва ли будет ошибкой, — пише В. В. Хвойка, — признать неолитических обитателей Среднего Приднепровья за прямых потомков их палеолитических предков»¹⁵;

3 — епоха бронзи (початок II — початок I тис. до н. е.). Паралельне співіснування автохтонного праслов'янського населення Середнього Придніпров'я і південних чужинців з курганним обрядом поховання (давньоамних племен);

4 — скіфська епоха (початок I тис. — II ст. до н. е.). Автохтонне населення зазнає дуже сильного впливу скіфської культури, але зберігає свої етнічні ознаки;

5 — проміжна епоха між скіфською і епохою полів поховальних урн (II ст. до н. е. — II ст. н. е.). Існування культури зарубінецького

типу. Пам'ятки цього часу «... сохраният пережитки прошлой эпохи, но в них заметны уже новые привлеченные элементы, получившие полное развитие в последующую эпоху»¹⁶;

6 — епоха поховальних урн (III—V ст. н. е.). Існування культури типу зарубінецького могильника;

7 — епоха Великого переселення народів (V—VII ст.). Найменш розвинута в археологічному відношенні епоха. «... В нашей стране, — за думкою В. В. Хвойки, — до сих пор не обнаружено ни погребений, ни остатков жилищ, которые можно было бы отнести к эпохе Великого переселения народов ... Среднеприднепровские обитатели могли находиться во временной зависимости то от одного, то от другого народа-победителя»¹⁷;

8 — епоха історичних слов'ян (починається з VIII ст. н. е.), яка «...завершает собой продолжительное доисторическое время и в своей позднейшей поре начинает новый период — исторический, изучение которого базируется на письменных источниках»¹⁸.

«... Начиная с неолитической эпохи и до самого исторического времени, — резюмиючи свою концепцію, писав В. В. Хвойка, — мы встречаемся с чертами, говорящими за то, что местная культура Среднего Приднепровья в доисторические времена по существу своему однородна»¹⁹. До того ж вчений припускав можливість зрушення нижньої хронологічної межі середньопридніпровської культури до часу Кирилівської стоянки (пізній палеоліт).

В. В. Хвойка доводив існування етнічної єдності праслов'янської культури на базі таких положень:

1 — спільність засобів ведення господарства (осіле землеробство) протягом усіх періодів історії існування середнь-придніпровської культури;

2 — генетичний зв'язок головних побутових предметів (жител, кераміки, знарядь праці, зброї тощо);

3 — спільність поховального обряду (в більшості — тілоспалення);

4 — спільність антропологічного типу²⁰.

У цьому випадку термін «культура» містить в собі відверто етноісторичний зміст, коли розвиток якоїсь певної культури адекватний історії певного народу — носія цієї культури (в даному випадку — праслов'ян). Поняття «культура» в своєму археологічному аспекті в такому варіанті виступає як хронологічний етап розвитку будь-якої етноісторичної культури, яка по відношенню до свого археологічного аспекту виступає у співвідношенні загального до часткового.

Розглянемо уявлення В. В. Хвойкою терміна «культура» в його археологічному аспекті, власне «археологічну культуру», оскільки він був одним з перших археологів в Росії, який почав вводити в практику археологічного дослідження це поняття. (Надалі термін «археологічна культура» буде для зручності позначатися аббревіатурою АК.)

В концепції В. В. Хвойки щодо АК зупинимося на аналізі таких питань:

- початок існування АК;
- принципи виділення та опису АК;
- локальні області всередині АК;
- співіснування різних АК.

Для палеоліту в своїх ранніх працях В. В. Хвойка не вживав терміна «культура» в археологічному аспекті. Наприклад, говорячи «... о пребывании в нашей местности разумного существа, живущего здесь целым обществом»²¹, він створює модель «зовнішнього способу життя» і «духовного розвитку» населення Києво-Кирилівської стоянки²², але не використовує терміна АК. Термін «культура» вживається лише у розумінні здатності людини і стародавнього суспільства до творчості, тобто мистецтва²³. Але згодом В. В. Хвойка дійшов висновку про мож-

ливість існування і для доби палеоліту «культури» в археологічному розумінні. Він пише про культуру, що супроводить певну расу і характеризується певною підборкою знарядь праці (якщо трохи модернізувати вираз, ми отримуємо етнічну інтерпретацію і археолого-речознавче узагальнення). Цією культурою була культура Сент-Ашельського типу²⁴. По суті, таке формулювання передуює виділенню АК як категорії, що відтворює сукупність обмеженого у часі й просторі археологічного матеріалу.

Як можна було помітити, «культура» в археологічному аспекті являє собою одне з базових понять у схемі існування середньопридніпровської культури. Саме через це на особливу увагу заслуговують принципи, якими користувався В. В. Хвойка при виділенні конкретної АК, трипільської культури. Для її опису вчений користувався такими характеристиками:

1 — географічна, тобто визначення області розповсюдження пам'яток трипільської культури;

2 — хронологічна, яка стверджує, що трипільська культура «... на початку розвивається у нас с неолита і продовжувала ... розвиватися і в епоху міді»²⁵, тобто визначається час існування АК, окреслений якимись хронологічними рамками. Притому в цих рамках «культура» розглядається не як якась стала структура, а як динамічний процес, «... непроизвольное усовершенствование и постоянное обогащение в производстве»²⁶.

В. В. Хвойка вперше застосував хронологічне членування всередині АК — трипільську культуру він розподілив на дві групи — культуру «Б» і культуру «А»²⁷. Причиною такого поділу пам'яток АК на «... две группы, из которых одна будет заключать в себе памятники, относящиеся к более древнему периоду неолитической эпохи, другая же к более позднему»²⁸, стало виникнення металевих знарядь праці. Культура «А» в системі трипільської культури «...представляла первые признаки появления металла на нашей территории»²⁹. Таке вживання терміна «культура», мабуть, являє наслідок того періоду в історії російської археології, коли йому (терміну) надавалося епохально-побутового значення (період І. І. Срезневського, О. С. Уварова, І. Е. Забелина та ін.). В даному випадку культури «Б» і «А» є синонімами термінів «епоха», «період»;

3 — речознавча характеристика, згідно з якою весь матеріал пам'яток трипільської культури поділявся на такі групи:

А. Житла (форма, залишки будівельних матеріалів, обладнання, заповнення, реконструкція).

Б. Кераміка (форма, технологія, суміш глини, орнамент).

В. Знаряддя праці (матеріал, форма, розмір, технологія, реконструкція функціонального призначення).

Г. Іжа (знайдені залишки злаків та остеологічні дані).

Д. Поховальний обряд, типи поховальних споруд, склад поховального реманенту³⁰.

Неважко помітити, що В. В. Хвойка використав оптимальний варіант для опису АК. Ці три характеристики до нашого часу залишаються базовими для опису різноманітних АК.

В. В. Хвойка поклав початок виділенню локальних областей всередині АК, котрі виділялися на підвалинах такої важливої групи археологічного матеріалу, як кераміка. Використовуючи метод типологізації посудин за формою і орнаментом, він виділив для трипільської культури три локальні області — південну (південь Київщини та Поділля), київську та подільську³¹. Треба позначити, що В. В. Хвойка не тільки констатує факт наявності угруповань в археологічному матеріалі (кераміці), але і робить спробу дати цьому факту наукове пояснення. Він розглядав АК не як статичну систему, а як відображення, що дійшло до нас в археологічному матеріалі від історичної спільності. Трипільська культура «... хотя и носила всюду один и тот же характер, но, благо-

даря своєму долгому існуванню і природним умовам займаємих ею місцевостей, створила багато культурних центрів, іміючі свої ізілюблені мотиви і свої форми»³². Ця обставина і виявилась, за Хвойкою, причиною виникнення локальних груп пам'яток.

В. В. Хвойка розробляв також питання про відображення у археологічних пам'ятках співіснування двох спільностей в один і той же час і на одній і тій же території. Він вважав, що бурхливі зовнішні впливи (наприклад, міграція або завоювання) можуть бути імпульсом як прогресивного, так і регресивного плану. Поява давньоамних племен («племен з курганним обрядом поховання»³³) у середовищі пізньотрипільського населення «... повлекло за собою приановку, а затем і заметний упадок в розвитку местной культуры»³⁴. В. В. Хвойка за археологічними матеріалами відрізняє два процеси, по-перше, процес злиття місцевого та прийшлого населення, археологічно відображений в наведених прикладах поєднання ямного поховального обряду та трипільського поховального реманенту в одному похованні³⁵. В той же час він аргументує можливість паралельного незалежного співіснування двох угруповань населення з різними формами ведення господарства— археологічно це виявляється у відмінностях поховального обряду, форм кераміки, знарядь праці, зброї тощо³⁶.

Говорячи про концепцію АК В. В. Хвойки, потрібно також відзначити, що будучи «войовничим автохтоністом», а за своїми поглядами— еволюціоністом, він рушійною силою історичного розвитку вважав не історичні катаклізми, а прогресивну еволюцію, і, меншою мірою, культурні впливи. Характеризуючи трипільську культуру, вчений писав: «... Достичь этого (такого високого рівня розвитку матеріальної культури. — А. Г.) можно лишь путем постоянного развития и поддержания добрых взаимоотношений с ближайшими соседями»³⁷. Що ж стосується найвищих загальнолюдських досягнень, як-то: виникнення землеробства, одомашнювання тварин, виробництво металу та інших, то цього, за думкою В. В. Хвойки, могло досягнути населення будь-якої території у процесі свого поступального розвитку, без завоювань, міграцій або якихось інших форм культуртрегерства. Так, наприклад, він вважав, що землеробство виникло у Середньому Придніпров'ї спонтанно, а не було принесене туди вихідцями з Малої Азії³⁸. Але В. В. Хвойка не розглядав розвиток культури як постійно прогресуючий процес. Він писав, що в історії розвитку культури «... мы встречаемся не только с приостановкой в развитии, но и можем констатировать и обратное движение по пути прогресса, т. е. упадок культуры»³⁹.

Виділення та опис АК було у В. В. Хвойки першим етапом в процесі їх дослідження. Другий етап являє собою реконструкцію «побуту» (способу життя) членів конкретно-історичної спільності — носіїв цієї культури, тобто завданням цього етапу був той самий «опис побуту», який був характерний для російської археології класичного напрямку. Як приклад цього можна пригадати працю О. С. Уварова «Меряне и их быт по курганным раскопкам»⁴⁰. В рішенні завдань внутрішнього аналізу археологічних джерел В. В. Хвойка не спромігся піднятися на якісно новий щабель, запропонувати, як в питаннях культурно-хронологічної періодизації, нову концепцію.

Третій, заключний етап дослідження полягав у введенні вже дослідженої і описаної культури в загальну схему розвитку населення певної території. По суті, це й являлось смислом еволюційного напрямку археологічної науки.

Як бачимо, в галузі вивчення АК мета дослідження В. В. Хвойки і теоретико-методологічні принципи такого дослідження були на досить високому для того періоду рівні.

В працях В. В. Хвойки висувуються методологічні принципи виділення АК, які залишаються актуальними і до сьогодні: визначення трьох головних характеристик АК — територіальної, хронологічної та речознавчої, перелічені групи матеріалу, що були необхідні для

виділення АК. Закономірне питання, чому В. В. Хвойка не виділяв в своїх працях інших АК, хоча саме він провів всю інтерпретаційну роботу, що передує виділенню археологічної культури? Очевидно, слід припустити, що ця обставина може пояснюватись двома причинами.

Загальної необхідності у виділенні АК на тому рівні розвитку археологічної науки в Росії не було. По-перше, вона знаходилася тоді на речознавчому рівні дослідження, на якому поняття «археологічна культура» без зусиль замінялося поняття «пам'ятка ... типу». Саме таким формулюванням користувався В. В. Хвойка щодо відношення до Зарубинецького, Черняхівського та інших могильників⁴¹. По-друге, термін «культура» широко використовувався в своєму філософському, загальнолюдському плані, і, щодо відношення до давньої конкретно-історичної спільності, що дійшла до нас у залишках археологічного матеріалу, цей термін використовували неохоче. У працях В. В. Хвойки відображений момент стихійного ставлення у науці до поняття, що практично вже сформувалося, але ще не було теоретично сформульоване.

Певно, питання про виділення АК не було до кінця вирішене В. В. Хвойкою також у зв'язку з досить помітним дефіцитом матеріалу. Трипільська культура у цьому відношенні була ідеальним об'єктом для дослідження, оскільки розкопки її пам'яток приносили усі необхідні для виділення культури групи матеріалу. Наприклад, щодо пам'яток черняхівського типу, В. В. Хвойка писав, що залишки жител «... дошли до нас в сильно разрушенном состоянии»⁴², а в зарубинецьких пам'ятках їх взагалі не було знайдено. В інших випадках виділення культур не вважалося необхідним у зв'язку з сильними культурними впливами якої-небудь іншої стародавньої групи населення, культура якого пригнічувала характерні риси місцевої культури. В такому випадку використовувалося поняття епохи, наприклад, «Середнє Придніпров'я скіфської епохи»⁴³.

Російські археологи-еволюціоністи спрямовували свої зусилля на вирішення ряду кардинальних проблем науки, і серед них — проблеми історичного розвитку людства. В. В. Хвойка, намагаючись розглянути АК не тільки як певну суму археологічного матеріалу, а і як відображення діяльності стародавнього конкретно-історичного населення, підносив цей термін до рангу наукового поняття, спрямованого на вивчення процесу історії людства. Але, з іншого боку, відсутність методологічного базису науки не дозволяє йому досягти цієї мети, оскільки, як й іншим передовим археологам дореволюційної Росії, йому залишалася чуждою сама концепція матеріалістичного сприймання історичного процесу, і далі опису побуту стародавнього населення дослідники цього періоду піднятися не могли. Історія середньопридніпровської культури В. В. Хвойки не є реконструкцією соціально-економічних процесів історичного розвитку стародавнього населення, а швидше являє собою періодизаційну схему розвитку і зміни форм знярядь, жител та інших груп археологічного матеріалу, під якими апріорно розумілась давня народність. Іншими словами, у В. В. Хвойки, одного з найвидатніших археологів Росії, термін АК слугував, головним чином, зняряддям систематизації і хронологізації матеріалу, що досліджувався, тобто використовувався на речознавчому рівні досліджування і пізнання. Цей речознавчий бар'єр був подоланий тільки в радянський період марксистською археологічною наукою⁴⁴.

¹ Генинг В. Ф. Очерки по истории советской археологии. — Киев, 1982, с. 217.

² Забелин И. Е. В чем заключаются основные задачи археологии как самостоятельной науки. — Тр. III АС, 1878, т. 1, с. 1—18.

³ Уваров А. С. Что должна обнимать программа для преподавания русской археологии и в каком систематическом порядке должна быть расположена эта программа? — Там же, с. 19—38.

⁴ Ганжа А. И. Становление методологического каркаса археологической науки на III АС. — В кн.: Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР: Тез. докл. Киев, 1981, с. 107.

⁵ Генинг В. Ф. Очерки по истории советской археологии. — Киев, 1982, с. 66—77.

⁶ Основания хронологической классификации и каталог коллекций древностей Самоковсва. — Варшава, 1982.

⁷ Викторова В. Д. Археологическая теория в трудах В. А. Городцова. — В кн.: Археологические исследования на Урале и в Западной Сибири. Свердловск, 1977, с. 1—13.

⁸ Городцов В. А. Первобытная археология. — М., 1908; *Городцов В. А. Бытовая археология.* — М., 1910.

⁹ Хвойка В. В. Каменный век Среднего Приднепровья. — Тр. XI АС. М., 1901, т. 1, с. 754—812.

¹⁰ Хвойка В. В. Відвіт в Археологічну комісію від 3 березня 1898 р. — Арх. Ленингр. отд. Ин-та археологии АН СССР.

¹¹ Хвойка В. В. Древнейшие обитатели Среднего Приднепровья. — Киев, 1913.

¹² Спицын А. А. Вещественные памятники древнейших обитателей Вятского края. — Вятка, 1890, с. 37.

¹³ Спицын А. А. Древности бассейнов рек Оки и Камы. — МАР, 1901, СпБ, 25.

¹⁴ Хвойка В. В. Древнейшие обитатели..., с. 10.

¹⁵ Там же, с. 22.

¹⁶ Там же, с. 43.

¹⁷ Там же, с. 47—48.

¹⁸ Там же, с. 50.

¹⁹ Там же, с. 96.

²⁰ Там же.

²¹ Хвойка В. В. Каменный век Среднего Приднепровья, с. 747.

²² Там же, с. 750—752.

²³ Хвойка В. В. Киево-Кирилловская палеолитическая стоянка и культура эпохи Мадлен. — АЛЮР, Киев, 1903, 1, с. 23—24.

²⁴ Хвойка В. В. Древнейшие обитатели ..., с. 8.

²⁵ Хвойка В. В. Из области Трипольской (древнеарийской) культуры. — АЛЮР, 1904, 4/5, с. 225.

²⁶ Хвойка В. В. Древнейшие обитатели ... с. 18.

²⁷ Хвойка В. В. Каменный век Среднего Приднепровья, с. 803—809.

²⁸ Хвойка В. В. Древнейшие обитатели ..., с. 11.

²⁹ Хвойка В. В. Раскопки в области трипольской культуры. — Спб., 1904, с. 8.

³⁰ Хвойка В. В. Древнейшие обитатели..., с. 12—16.

³¹ Хвойка В. В. Раскопки площадок в с. Крутобородинцах, Летичевского уезда Подольской губ. — М., 1910, с. 15—18.

³² Хвойка В. В. Древнейшие обитатели ..., с. 17.

³³ Там же, с. 23—26. Тут наведено опис археологічних залишків і провадиться спроба реконструкції побуту цих племен.

³⁴ Там же, с. 23.

³⁵ Там же, с. 27.

³⁶ Там же, с. 28—30.

³⁷ Там же, с. 19.

³⁸ Хвойка В. В. Начало земледелия и бронзовый век в Среднем Приднепровье. — М., 1907, с. 3.

³⁹ Хвойка В. В. Древнейшие обитатели..., с. 96.

⁴⁰ Уваров А. С. Меряне и их быт по курганным раскопкам. — М., 1871.

⁴¹ Хвойка В. В. Поля погребений в Среднем Приднепровье. — Спб., 1901, с. 2, 4, 5 и сл.

⁴² Хвойка В. В. Древнейшие обитатели ..., с. 46.

⁴³ Там же, с. 30—42.

⁴⁴ Генинг В. Ф. Очерки и истории ..., с. 92—205.

А. И. ГАНЖА

Понятие «археологическая культура» в работах В. В. Хвойки

Резюме

В статье освещаются методологические принципы, которыми руководствовался В. В. Хвойка при создании своей концепции автохтонного происхождения славян и исторического развития славянского населения в Среднем Приднепровье. Особо рассматривается работа ученого в области выделения и обоснования трипольской археологической культуры — одной из первых выделенных в России археологических культур.